

apply it to the study of the genesis of other musical instruments of the Ukrainian people in its historical relationships with other cultures of the East and West.

Key words: musical archeology, iconography, output instrumental prototype, kobza, long-necked lute, short-necked lute, iconography, Hornbostel-Sachs classification of musical instruments.

Надійшла до редакції 30. 04.2023 р.

УДК 780.6 + 903

РІЗНОВИДИ ПІЗНЬОПАЛЕОЛІТИЧНИХ ДУХОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ У ПЕРВІСНІЙ МУЗИЧНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ

Олійник Ольга Григорівна – кандидат мистецтвознавства, доцент,
Львівська національна музична академія ім. М.В. Лисенка, м. Львів
<https://orcid.org/0000-0002-4363-0200>
<https://doi.org/10.35619/ucpm.vi44.597>
ola5064@gmail.com

Стаття присвячена вивченню пізньопалеолітичних духових інструментів із території України та їх систематизації за міжнародною класифікацією музичних інструментів Горнбостеля-Закса. В результаті порівняльного аналізу з однотипними інструментами з інших територій Європи, а також конструктивними ознаками, характерними для етнографічних аналогів, визначено п'ять різновидів духових інструментів. На основі семантичної інтерпретації нанесеного на них орнаменту та особливостей форм встановлено їх обрядові функції та гендерний розподіл.

Ключові слова: духові інструменти, класифікація Горнбостеля-Закса, музична археологія, пізній палеоліт.

Постановка проблеми. Духові інструменти, знайдені на території України, залишаються дотепер невідомими широкому загалу зарубіжних дослідників, які вивчають музичний інструментарій доби пізнього палеоліту. Ці музичні артефакти не розглядаються в загальному контексті досліджень, присвячених виникненню і становленню найдавнішої фази проявів музичної творчості Homo sapiens. Вони не представлені в узагальнюючих роботах Паули Скотерн «Музична археологія палеоліту в межах його культурного середовища» [36], в якій описано і класифіковано 106 флейт і 90 свистків, знайдених у Європі, а також Ієна Морлі (Iain Morley), «Еволюційні витоки та археологія музики» (2003 р.), де автор у Додатку наводить всі відомі на 2003 рік різновиди палеолітичних інструментів [32]. Серед вітчизняних досліджень існують лише дві роботи, присвячені музичним інструментам палеоліту. Це – ґрунтовна монографія С. Бібікова «Найдавніший музичний комплекс з кісток мамонта» (1981 р.), в якій автор на основі аналізу комплексу ударних інструментів з кісток мамонта, знайдених на поселенні поблизу с. Мізина (Чернігівська обл.), вивчає духовну культуру первісної людини у трьох аспектах – музики, живопису та танцю. Іншою працею є монографія київського музикознавця К. Єременка «Музика від льодовикового періоду до віку електроніки» (1991 р.), у першому розділі якої автор на основі реконструкції звукорядів трьох палеолітичних флейт із с. Молодове-V (Чернівецька обл.) вивчає питання виникнення і розвитку звуковисотної структури давньої музики. На точних копіях трьох флейт, датованих 18, 15 та 12 тис. років до н. е., виявлених у IV та II шарах пізньопалеолітичної стоянки, автор відновив звукоряд цих інструментів і вперше надав можливість почути їх темброве забарвлення. Звукоряд був хроматичним, що дозволило зробити важливий висновок про первісність глісандуючого мікротонового типу ладового інтонування та його більш ранню стадію, аніж мислення діатонічне. В інших вітчизняних працях з історії духових інструментів України автори обмежуються лише описом та ілюстраціями палеолітичних флейт з поселення Молодове, які подав автор розкопок О. Черниш; ці флейти також згадуються в окремих мистецтвознавчих публікаціях у контексті вивчення пам'яток доби палеоліту. Зазначимо, що загалом пам'ятки палеолітичного мистецтва України, вписуючись в єдиний європейський культурний контекст, виглядають достатньо оригінально і самобутньо. Це стосується також музичних інструментів, що посідали важливе місце в духовній культурі первісного людства. Незважаючи на не чисельність і фрагментарність даного типу знайдених музичних артефактів, вони є важливим інформативним джерелом, що свідчить про розвиток різних форм первісного мистецтва, включаючи музику, танець та театралізовані магічні дійства з музичним супроводом.

Огляд останніх публікацій. Комплексний інструментознавчий аналіз духових інструментів, що існували в добу пізнього палеоліту на території України, їх функції та значення в духовній культурі ще не ставали предметом окремого дослідження.

Мета статті – увести до міжнародного наукового обігу духові інструменти з території України,

аналогії яких існували у добу палеоліту на території Європи, здійснити їх систематизацію за міжнародною класифікацією музичних інструментів Горнбостеля-Закса, а також дослідити функції і семантичне значення окремих різновидів та їх використання в магічно-обрядових практиках.

Виклад дослідницького матеріалу. В епоху пізнього палеоліту практично всі регіони України були залюднені. За матеріальною культурою, формою та стилем пам'яток мистецтва дослідники виділяють п'ять найвиразніших груп цього періоду – *середньодніпровську, дністровську, волинську, закарпатську та степову* [5; 10]. Нині відомі в Україні музичні інструменти, виявлені у трьох групах – *середньодніпровській, дністровській та волинській*. Це не означає, що в інших групах пам'яток їх не існувало. Відомо, що кістки, особливо пташині, погано зберігаються в палеолітичних шарах. Крім того, за рідкими винятками, автори публікацій не надають належної уваги подібним знахідкам, зокрема трубчастим кісткам птахів та дрібних тварин зі зрізаними епіфізами і ретельно обробленими краями, які не мають на поверхні просвердлених отворів. Зазвичай їх визначають як «гольники», «предмети невизначеного призначення», або подаючи зображення, просто згадують про них у переліку кістяних виробів. Кістяні артефакти, що походять із закарпатської та степової груп та Криму і мають морфологічні ознаки духових інструментів, ще потребують всебічного аналізу і з'ясування їх функцій – «музичних» або утилітарних.

Середньодніпровська група. Територія середньодніпровської групи охоплює басейн середньої течії Дніпра та ряду його приток – Прип'яті, Тетерева, Ірпеня, Сожи, Десни, Сейму, Псла, Росі та ін. Вона включає райони Полісся і частину лісостепової смуги Північної України, а також етнічні українські землі – Курську (Східна Слобожанщина) та Брянську (південно-західна частина, Стародубщина) області, нині розташовані в межах російської федерації та Південної Білорусі. Спільні ознаки та особливості, які зближують і генетично пов'язують між собою всі пізньопалеолітичні поселення Середньодніпровського басейну, дали підстави дослідникам розглядати цей регіон як одну з *етнокультурних спільнот, населену найдавнішими етнічно спорідненими родовими колективами* [15; 54]. Протягом доби пізнього палеоліту окремі їх групи проникали також на сусідні території і в межі інших етнокультурних спільнот. Цим пояснюється факт існування поселень у Костенках на Дону (Воронезька обл., етнічні землі української Східної Слобожанщини), які за багатьма визначальними рисами є близькими до пам'яток мізинської культури [15; 54]. На поселеннях цієї групи в Україні – у Мізині (Коропський р-н Чернігівська обл.) та Межирічі (Канівський р-н Черкаська обл.), виявлено ударні інструменти з кісток мамонта [1]. Подібні і хронологічно близькі музичні інструменти походять із Волині (поселення Городок II) та Моравії (поселення Пшедмост, біля м. Пршеров, Східна Чехія). На поселенні Городок II також знайдена кістяна обертонова флейта. На поселенні Гінці (Лубенський р-н Полтавська обл.) знайдено роговий «музичний молоток», аналогічний до того, що входив до комплексу ударних інструментів із Мізина та кістяну обертонову флейту.

Дністровська група є найчисельнішою за кількістю пізньопалеолітичних поселень. Її пам'ятки розташовані в Середньому Придністров'ї і на Пруті [15; 51]. На поселеннях Молодове V (с. Молодове Кельминецький р-н Чернівецька обл.), Атаки -1 (с. Атаки Кельминецький р-н, Чернівецька обл.) та Бабин I (с. Бабин Кельминецький р-н, Чернівецька обл.) виявлено унікальні духові інструменти – чотири флейти з пальцевими отворами, флейта з рогу оленя з одним отвором та свисток із фаланги північного оленя [13; 21, 14; 101–102, 128].

Волинська група пізньопалеолітичних пам'яток розташована на території Рівненської та Тернопільської обл. [15; 59]. В межах цієї групи виявлено ударний інструмент із лопатки мамонта та орнаментовану флейту з пташиної кістки (м. Городок, Рівненська обл.) [2; 10–19, 35; 39], а також свисток із фаланги північного оленя (с. Хрінники, Рівненська обл.) [8]. Духові інструменти, знайдені на території України, за своїми морфологічними особливостями мають аналоги серед пізньопалеолітичного інструментарію з інших територій Європи і, відповідно до міжнародної класифікації музичних інструментів Горнбостеля-Закса, розподіляються на декілька різновидів.

Свистки з фаланг тварин (vessel-flute). Від доби палеоліту в Україні відомі найпростіші духові інструменти, виготовлені з фаланг кісток тварин. Вони мають один просвердлений отвір (рис. 1 а, б). Подібні інструменти археологи часто знаходять у палеолітичних поселеннях на території Європи – Франції, Данії, Чехії (Моравія), Польщі та ін. країнах. Переважна більшість цих інструментів виготовлялись із першої, а також іноді з другої, меншої, фаланги стопи північного оленя. У Західній Європі вивченню цих інструментів присвячено чимало досліджень [25; 7–22, 20; 7–19, 22; 2–11, 23; 225–241, 31; 6–13, 32; 57–62]. За класифікацією музичних інструментів Горнбостеля-Закса вони належать до посудинних флейт (vessel-flute) без пальцевих отворів (класифікаційний номер 421.221.41), оскільки мають закритий корпус, на зразок посудини (рис. 1 в) і лише один вдувний отвір [28; 26]. Свистки з фаланг тварин і в наступні історичні періоди відомі з археологічних розкопок в Україні. Зокрема, вони виявлені на поселеннях доби енеоліту (IV – III тис. до н. е.) та бронзи (III – кін. II тис. до н. е.). Шляхом експериментів встановлено спосіб видобування звуку. Залежно від місця розташування отвору –

посередині кістки або ближче до епіфізу (суглобового розширеного кінця кістки), встановлено два способи видобування звуку. Якщо отвір розташований посередині кістки, інструмент тримали паралельно до губ, на зразок поперечної флейти (рис. 2 а). У тих екземплярів свистків, де отвір розташований ближче до одного з епіфізів, звук видобували, спираючи нижню губу на епіфіз (рис. 2 б).

Залежно від незначного внутрішнього об'єму порожнини кістки (рис. 1 в), ці інструменти продукують високий прозорий звук, який проте, має певні градації, що залежать як від розмірів фаланг, так і отворів [32; 457]. М. Довуа, французький дослідник палеолітичних духових інструментів, проаналізував звукові частоти, що продукують свистки з великими отворами, і встановив, що їх звук чути на відстані до 1 кілометра. За цими частотами автор з'ясував, що флейти з фаланг найбільше наближені до свистків, які дотепер використовують пастухи з Валле д'Аас (Vallée d'Aas) у Піренеях. За допомогою певних звукових сигналів, що отримали назву «свисткова мова піренейських пастухів», вони спілкуються між собою на далеких відстанях [22; 8]. Можливо, що первісні мисливці за допомогою цих свистків спілкувалися між собою під час полювання. З етнографічних джерел відомо, що подібні свисткові аерофони існували донедавна в інструментарії індіанців Північної Америки. Їх використовували під час полювання, а також шаманських ритуалах [32; 58].

Один із найдавніших в Європі свистків знайдено в Україні у 1950-х рр. на пізньопалеолітичному поселенні Бабин-І (Кельменецький р-н, Чернівецька обл.) (рис. 1 а). О. Черниш, автор розкопок, не надав належної уваги цьому артефакту. У публікації «Палеоліт Середнього Придністров'я» (1959 р.) він лише зазначив, що на поселенні Бабин-І виявлено фалангу північного оленя зі штучно пробитим отвором і в дуже обережній формі («свисток ?») визначив його призначення, а також подав його малюнок та розміри (40 x 12 x 10 мм) і діаметр отвору (10 x 8 мм). У подальших дослідженнях автора цей інструмент не згадувався. Знахідки подібних свистків відомі з розкопок на територіях Молдови та Румунії [20; 7–19].

Ще один свисток походить із території Волині (рис. 1 б). У 2015 р. його виявив краєзнавець О. Кричевський у с. Хрінники на березі водосховища і передав до Волинського краєзнавчого музею. Провідний науковий співробітник музею, археолог Г. Охріменко опублікував коротке повідомлення про цю знахідку і навів аналоги з пізньопалеолітичних матеріалів Західної Європи. Г. Охріменко підкреслив, що такі знахідки на теренах України є, але їм не надають належної уваги [8]. Зазначу, що в публікаціях з історії та археології Волині автор неодноразово звертався до «музичної» тематики [9; 156–158, 10; 281–285].

Відкриті поздовжні обертонові флейти (open single end-blown flutes). За систематикою Горнбостеля-Закса відкрита флейта – це відрізок трубчастої кістки тварини, очерета чи бамбука, нижній кінець якої є відкритим (421.111.1.) [28; 25]. Ці обертонові флейти не мають пальцевих отворів на корпусі. Звук видобувається за допомогою спрямування струменю повітря на край верхнього отвору трубки, у той самий час, як вказівним пальцем руки закривається та відкривається нижній отвір. Відкриті флейти існують у двох різновидах – із прорізанним (свистковим) отвором (with fingerholes) у верхній частині корпусу (421.111.12) (рис. 3 а) та без нього (without fingerholes) (421.111.11) (рис. б) [28; 25]. Обидва різновиди обертонових флейт знаходили археологи на місцях палеолітичних поселень на території усієї Європи. О. Чернишем під час розкопок пізньопалеолітичного поселення Молодово-V у першому культурному шарі знайдено предмет, який в публікації матеріалів розкопок археолог згадав лише у переліку інших артефактів: «... уламок рогу з одним вертикальним отвором на корпусі («флейта»)» [14; 150]. З короткої згадки можна зрозуміти, що цей інструмент належить до флейт з одним отвором на корпусі (421.111.12) [28; 25]. Подібні відкриті кістяні флейти з одним отвором посередині існували в інструментарії давніх індіанських племен Америки (культура чако, 850–1250 рр. н. е., південний захід США) (рис. 3 в) [27].

Зазначимо, що знахідки трубчастих пташиних кісток з одним отвором та без нього інтерпретуються археологами неоднозначно. Більшість цих артефактів, виявлених у різних археологічних культурах пізніших періодів, визначають як гольники, хоча всередині (за винятком поодиноких екземплярів) жодного разу не зафіксовано наявності голок. Прикладом подібної хибної інтерпретації може слугувати публікація, присвячена кістяним виробам із поселення Косеуць, розташованого у районі Середнього Дністра (с. Косеуць, Сорокський р-н, Молдова) [6; 283–295]. На цьому поселенні виявлено кістяні голки та чотири гольники. Цікаво, що на двох із них епіфізи зрізано доволі недбало і краї отворів не заглажені. Це дозволяє віднести їх до гольників, в яких зберігалися голки, знайдені на цьому ж поселенні. На двох інших епіфізи акуратно зрізані, а місця зрізів та вся поверхня ретельно відшліфовані. Ця особливість обробки кістки слугує однією з ознак приналежності цих артефактів до духових інструментів. Одна трубочка має довжину 6,8 см, діаметр отвору – 0,7 см. Її поверхня суцільно вкрита орнаментом, що складається з поперечних рисок (рис. 4 а). Інша трубочка, яку самі ж автори визначають як «занадто довгу як для гольника», виготовлена з кістки великого птаха (орла чи дрофи), має один ретельно заглажений

отвір округлої форми, просвердлений ближче до краю трубочки (рис. 4 б). Її довжина складає 17,6 см, діаметр 1,5 см. Вся поверхня трубочки залощена і за її інтенсивністю нагадує дзеркальне полірування. Периметр трубочки вкритий поперечними ритмічно нанесеними насічками, згрупованими у три ряди. Автори публікації, на основі наявності лише одного розташованого ближче до краю отвору, дійшли висновку, що цей предмет не може бути флейтою, а використовувався як гольник; його прив'язували до поясу шнурком, протягнутим через цей отвір. У якості доказу автори статті наводять знахідку пізнішої за часом неолітичної кістяної трубочки з голкою всередині, знайденої в Якутії [6; 289]. Поза увагою дослідників залишилися дослідження західноєвропейських музичних археологів, присвячені духовим інструментам доби палеоліту, зокрема й флейтам з одним отвором на корпусі, розташованим ближче до краю кістки (рис. 3 а). Подібні інструменти, але виготовлені з порожнистих стеблин очерету, бузини, ліщини, верби відомі у багатьох традиційних культурах Європи і належать до різновиду поздовжніх обертонових флейт. Вони дотепер існують у традиційному інструментарії молдаван та українців. Це – теленка, яка існує у двох різновидах – як зі свистковим отвором, так і без нього [12; 195].

Менша за розмірами флейта з молдавського поселення Косеуць, у якої відсутній отвір на корпусі, має чисельні аналоги серед знахідок пізньопалеолітичних обертонових флейт. За систематикою Горнбостеля-Закса вони належать до поздовжніх флейт без бічних отворів (without fingerholes) (421.111.11) [28; 25]. У фондах Полтавського краєзнавчого музею зберігається кістяна трубочка з поселення Гінці (Полтавська обл.), знайдена під час розкопок у 1970-1980-х рр. (рис. 4 в) [3; 232–249]. Вона виготовлена з трубчастої кістки мілкої за розмірами тварини. У публікації І. Гавриленко ідентифікує її як гольник, однак зазначає, що голок не знайдено. Обидва епіфізи досить акуратно обрізані. Ретельна обробка трубочки може вказувати на її музичне, а не утилітарне призначення. Зазначимо, що подібні ретельно оброблені «гольники», а також згадки в публікаціях переліку кістяних виробів – «кістяні трубочки з насічками» – вказують на їх неординарність і потребують інструментознавчого дослідження. До таких артефактів належить трубочка з пташиної кістки, знайдена польським археологом Людвіком Савіцьким у 1926 р. під час розкопок пізньопалеолітичного поселення Городок-П на Волині. У публікації матеріалів розкопок Л. Савіцький не подає її зображення, але зазначає, що це був єдиний знайдений екземпляр пташиної кістки «з характерними насічками» [35; 39]. Цікаво, що знайдена там же музична лопатка мамонта, як і ударні інструменти з Мізинського комплексу, прикрашена зигзагоподібним орнаментом [2; 16–17]. Поряд із флейтою знайдено велику кількість мушель зі штучно просвердленими отворами, які могли використовуватися як шумові інструменти (на зразок шумового браслету з Мізина). Можливо, лопатка, мушлі і флейта складали єдиний музичний «ансамбль», який супроводжував магічний обряд.

На особливу увагу заслуговують згадані Л. Савіцьким «характерні насічки», нанесені на поверхню трубочки з пташиної кістки. В Археологічному музеї м. Краків (Польща) зберігається флейта з пташиної кістки, знайдена в Мамонтовій печері (Вежхівська долина, Краківський повіт, гміна Велька Весь, Польща). Вона також суцільно вкрита орнаментом у вигляді поперечних насічок [29; 13, іл. 2.]. З огляду на значення, яке мали ці прості за будовою духові інструменти, прикрашені насічками, ритмічно розташованими на їх корпусах, інтерес становить знахідка поздовжньої флейти у поселенні Хотилеве на р. Десна (с. Хотилеве, Брянська обл., Стародубщина) (рис. 5 а.). Інструмент виготовлено з трубчастої кістки великого птаха. Її довжина становить 18,3 см. Один її кінець ще в давнину обламано. На збереженому кінці флейти, нижче верхнього краю отвору, навколо нанесено орнамент, що утворює три ритмічно розташовані орнаментальні ланки. Їх графічні елементи являють навскісні та горизонтальні риси, що утворюють ромби, трикутники та хрестики. У розташуванні цих елементів, манері нанесення, розміщенні та зональному групуванні відчувається певна продумана система. Решта поверхні трубочки вкрита шістьма рядами насічок. Один із них, основний, розташовано вертикально вздовж корпусу до ушкодженого нижнього отвору. Від концентричного орнаменту вниз спускаються ще три рівномірно розташовані короткі ряди насічок. Від нижньої частини отвору догори прокреслено ще два ряди. Центральна частина корпусу залишилася вільною. Найближчими аналогами до цього інструмента є дві флейти, прикрашені комбінованим геометричним орнаментом, знайдені на поселенні Авдіїве (поблизу с. Авдіїве, Курська обл., Східна Слобожанщина). Одна з них збереглася не повністю: відсутній фрагмент середньої частини стінки корпусу та ушкоджений ширший кінець (рис. 5 б). Вужчий кінець ретельно обрізаний. Флейта виготовлена з кістки лебедя. Її довжина складає приблизно 31 см, а діаметр – 1 см. Орнамент нанесено у середній частині корпусу. Він складається з симетрично розташованих хрестиків і скісних рисок які утворюють своєрідну композицію. По її краях розташовано п'ять рядів навскісних клітин, від нижніх країв яких відходять навскісні риси. Між цими клітинами нанесено два ряди хрестиків, які розділені довгими рисками, згрупованими по чотири і п'ять. Інша флейта та орнамент збереглися практично повністю. Вздовж корпусу паралельно прокреслено два ряди насічок у формі хрестиків та коротких косих рисок, розташованих ближче до отвору (рис. 5 в). Між цими рядами нанесено довші скісні риси, які посередині збігаються,

утворюючи тупі кути (на зразок шевронів). Ці кути, згруповано по двох та трьох ($2+3+3+3+2$), утворюють п'ять груп. Вершини кутів чотирьох груп ($2+3+3+3$) спрямовані донизу, а останньої, п'ятої групи (2) – вгору. Поза сумнівом, цей орнамент, нанесений на флейту, має певний закодований зміст, втілений за допомогою геометричних символів. Подібними кутами-шевронами прикрашені фігурки жінок-птахів із Мізіна (рис. 5 г). Відомо, що орнамент мав тісний зв'язок із світоглядними уявленнями і в кожній культурі він був глибоко традиційним. Кутовий орнамент дослідники інтерпретують як частину трикутника, що є контурно-знаковим символом жіночого тіла. До жіночих символів також належить і зображення хреста. Іконографічна незмінність трикутника, кута і хреста як жіночих символів збереглися у пізніших культурах у контексті розгорнутої та сформованої образної системи.

Жіноча символіка, вміщена на корпусах флейт із Хотилеве та Авдіїве, а також матеріал, з якого вони виготовлялися (трубчасті кістки птахів), дає можливість наблизитися до з'ясування їх функцій в духовній культурі первісного людства. У цьому сенсі інтерес становить умови знахідки флейти з Хотилеве. Її виявили в ямці разом із жіночою фігуркою. Жіночі фігурки, вирізані з бивня мамонта або м'яких порід каміння, виявлено у багатьох палеолітичних поселеннях Європи. Вважають, що вони слугували оберегами і використовувалися для здійснення різних магічних обрядів. Зазначимо, що одну з найдавніших палеолітичних флейт, що датується 40–35 тис. до н. е., знайдено поряд із жіночою фігуркою у печері Холе-Фельс у Південно-Західній Німеччині [21; 4].

Образ жінки був втіленням найважливіших уявлень людини про життя і смерть, добробуту роду та окремої людини. За даними етнографії та контексту археологічного культурного шару семантика жіночих зображень та їх функції дослідники визначають як матір-берегиню, прародительку родового колективу. На особливу увагу заслуговує образ жінки-птаха, що знайшов відображення в мізинській скульптурі. Це міфічна істота, яка пов'язує реальний та потойбічний світи [4; 48]. Очевидно, флейта з кістки птаха та жіноча фігурка втілювали цю ідею. Це дає підстави припустити, що флейти з кісток птахів могли належати жінкам – берегиням роду. Вони одночасно були шаманками, що здійснювали магічні обряди з метою збереження і збільшення роду.

Поздовжні флейти з бічними (пальцевими) отворами (With fingerholes). Протягом XX ст. в археологічних розкопках палеолітичних поселень та печерах на території Європи виявлено значну кількість кістяних артефактів, які дослідники однозначно інтерпретують як флейти з пальцевими отворами. Вивченню та реконструкції цих інструментів присвячені чисельні дослідження [16; 18–23, 17; 26–34, 18; 420–433, 19; 31–45, 21; 737–740, 24; 52–54, 26; 664–676, 34; 65–91, 37; 25–79]. За систематикою Горнбостеля-Закса вони належать до відкритих одностручкових флейт із бічними (пальцевими) отворами (with fingerholes) (421.111.12) [28; 25].

Із території України походять чотири унікальні флейти – три з рогу північного оленя і одна – з його гомілкової кістки. Вони знайдені на пізньопалеолітичних поселеннях поблизу сіл Молодове та Атаки (Кельменецький р-н, Чернівецька обл.) (рис. 6 а, б, в) [14; 101–102, 128].

Найдавнішу за часом флейту, що датується 18 тис. до н. е. з розкопок пізньопалеолітичного поселення Молодово V, знайдено у IV шарі розкопу (рис. 6 а). Довжина інструмента становить 21 см., діаметри обох країв – 1,3 та 1,2 см. Внутрішній конусний канал, діаметром від 5 до 1 мм вирізано в губчастій масі рогу. У цієї флейти немає наскрізного каналного отвору, оскільки кінчик рогу не просвердлено наскрізь. Вдувний отвір розташований у місці зрізу відгалуження від основного рогу. За систематикою Горнбостеля-Закса ця флейта належить до закритих одностручкових флейт із бічними отворами (stopped bundle (pan-) pipes) (421.111.22) [28; 25]. На зовнішній поверхні, ближче до збереженого кінчика рогу, на одній лінії через невеликі проміжки розміщено чотири овальні отвори, розмірами 5x2 мм, 6x3 мм, 2x2 мм та 4x2 мм. Ближче до вдувного отвору, з нижньої сторони, вирізано ще два отвори, діаметром 2 та 1,5 мм. Із того ж IV шару розкопу походить ще одна флейта, датована 15 тис. до н. е. Її довжина складає 19 см. Інструмент знайшли в досить пошкодженному стані в обвалі стінки розкопу (рис. 6 б) [14; 170]. На відміну від попередньої, з'ясувати її видову приналежність – закрыта чи відкрита флейта – неможливо.

Продовжуючи започаткований в Україні археологом С. Бібіковим напрям експериментальної музичної археології, київський музикознавець К. Єременко здійснив спробу на точних копіях цих інструментів відновити їх звукоряд та темброве звучання. Результати експериментів продемонстровано під час доповідей у ряді організацій. Видобування звуків на копії флейти, датованої 18 тис. до н. е. дав таку послідовність звуків: $c^3\text{-des}^3\text{-d}^3\text{-es}^3$ – при вдуванні струменю повітря і послідовному відкриттю чотирьох отворів, затулених пальцями, а продовження цього хроматичного ряду звуки $e^3\text{-f}^3$ продукуються за рахунок двох отворів у нижній частині, розташованій ближче до вдувного отвору. Подібний хроматичний звукоряд, але з іншим розташуванням пальцевих отворів, продукує й флейта, датована трьома тис. років пізніше від попередньої (15 тис. до н. е.).

Унікальною під цим оглядом є флейта, знайдена у II шарі розкопок (рис. 6 в). Вона має нетипову конструкцію і датована 12 тис. до н. е. Інструмент належить до відкритих поздовжніх флейт із бічними отворами (with fingerholes) (421.111.12) [28; 25]. Її довжина складає 19,6 см, а середній діаметр корпусу 1,4 см. В основі рогу знаходиться вдувний отвір, діаметром у 2 мм. У місці розгалуження рогу та відросту, посередині, просвердлений ще один отвір. Із протилежного боку від вдувного отвору на верхній частині корпусу розміщено в ряд (на невеликій відстані один від другого) сім пальцевих отворів, діаметром 1-2 мм. Три з них (ближчі до середньої частини корпусу) збереглися повністю, а чотири, розташовані ближче до краю отвору є ушкодженими. З нижнього боку під цими ушкодженими пальцевими отворами вирізано ще два. В результаті експерименту на точній копії цієї флейти встановлено, що цей інструмент також продукує ідентичний хроматичний звукоряд.

Із пізньопалеолітичного поселення Атаки-І походить фрагмент флейти, виготовлений з гомілкової кістки оленя. Її довжина становить 20,3 см, діаметр одного кінця 3 см, з іншого – 2,8 см. На корпусі цього уламку зберігся лише один пальцевий отвір діаметром 7 мм, який розташований на відстані 2,8 см від обламаного краю, де простежується фрагмент ще одного отвору.

Із огляду на матеріал виготовлення флейт із Молодово – ріг північного оленя – вони за складністю процесу виготовлення не мають аналогів серед відомого палеолітичного інструментарію. Зазвичай первісні люди використовували порожнисті кістки тварин та птахів, у яких без зайвих зусиль можна просвердлити певну кількість пальцевих отворів, як, наприклад флейта з Атаки-І. Щоб просвердлити міцну серцевину рогу, потрібно було докласти чималих зусиль та майстерності. До того ж, необхідно було володіти неабиякими навичками та відповідними примітивними інструментами (доволі тонкими), щоб через отвір, діаметром 1–5 мм вичистити від губчастої речовини внутрішній канал. Особливо це стосується флейти зі збереженим відростком рогу. Від вдувного каналу, розташованого в основі рогу, вона має помітний вигин. Після усунення губчастої маси стінки каналу потрібно добре відшліфувати, в іншому випадку інструмент не буде звучати. Зазначимо, що основним критерієм ідентифікації археологічних кістяних духових інструментів із-поміж артефактів іншого призначення, є добре відшліфований внутрішній канал трубки та вдувний отвір [11; 70–87]. Отже, технологія виготовлення цих духових інструментів є унікальною для палеоліту. Відомо, що для виготовлення чотирьох флейт, вирізаних з відрізка бивня мамонта, довжиною 19 см, застосовували відносно «простий» спосіб: вирізану заготовку розколювали поздовжньо на дві рівних частини. В кожній з них вирізали жолобки, шліфували поверхню і лише після цього склеювали дві половинки разом [21; 739].

Виникає питання: чому флейти необхідно було виготовляти з матеріалу, що потребував такої неймовірної затрати зусиль? Незвична будова флейти 12 тис. до н. е. із відростком, залишений навмисне і, як довів експеримент К. Єременка на точній копії, не впливав на її звукові та акустичні якості. Це може свідчити про те, що у формі інструмента був закладений певний зміст. Пояснення цьому може надати орнамент, нанесений на основу рогу, поряд із вдувним отвором. Він складається з декількох розташованих у ряд прокреслених кутів, що кінцями сходяться до вдувного отвору (рис. 7 а). Подібні кути, що є символом жінки, нанесено на флейту з Авдіїве та стилізовану фігурку жінки з Мізіна (рис. 5 в, г). Ці флейти з пташних кісток належали жінкам-шаманкам. У зв'язку з цим зазначимо, що ріг у багатьох первісних культурах був символом чоловічої сили і продовженням роду. Чим численнішою була родова община, тим більше шансів вона мала вполювати велику здобич. Таким чином, поєднання жіночого і чоловічого початків у цьому інструменті може свідчити про його важливу роль у репродуктивних магічних обрядах, пов'язаних як із збільшенням кількості членів общини, так і тварин, як основи виживання первісного колективу. Флейта з навмисне залишеним відростком рогу оленя може вказувати на те, що олень міг бути тотемною твариною. Н. Михайлова, вивчаючи походження і розвиток інституту шаманів у первісних суспільствах зазначає, що «...культ оленя посідає важливе місце в ідеології первісних народів лісової смуги Євразії. Суть цього культу полягає у вшануванні священного оленя або людини-оленя...» [7; 19–20]. Отже, флейти з рогу оленя належали чоловікам-шаманам. Зображення синкретичного образу людини-оленя збереглося в печері Труа Фрер у Франції (рис. 7 б). Наочним прикладом подібних магічних дій, атрибутом яких був духовий музичний інструмент, може служити синхронне за часом зображенням з тієї ж печери (рис. 7 в). Наскельний малюнок відтворює шамана, одягненого у рогату маску та шкіру бика. Він виконує магічний ритуал приманювання здобичі, або втілює образ тотема. При цьому грає на флейті і танцює, про що свідчить незвична поза тіла. Зображення людей в рогатих масках із піднесеними догори руками знайдено на стіні Баламутівської карстової печери на правому березі Дністра (Чернівецька обл.) [4; 41]. Колективні обрядові дійства мали синкретичний характер і об'єднували пантоміму, танок, спів, гру на музичних інструментах [1; 87–90, 33; 159–175]. Флейта з Молодово також була атрибутом аналогічного обряду. Вона втілювала образ тотема-оленя. Зазначимо, що у найбільш давніх палеолітичних малюнках відтворювався не цілісний образ тварини, а за принципом *pars pro toto* (частина замість цілого) лише якась

одна його характерна риса, наприклад роги. Дослідники розглядають зображення на пам'ятках давнього образотворчого мистецтва як елементи «текстів» [30]. Це підтверджують етнографічні джерела. Як зазначає Пауль Вінджерт, усі форми образотворчого мистецтва «перебували в нерозривному безпосередньому або опосередкованому зв'язку з церемоніями та ритуалами і були їх пластичним втіленням» [38; 35]. Отже, молодовські флейти були важливим елементом магічного ритуалу.

Висновки. В результаті комплексного інструментознавчого аналізу встановлено, що за своїми морфологічними особливостями різновиди духових інструментів, знайдених на території України, мають аналоги серед інструментів доби пізнього палеоліту з інших теренів Європи, а також традиційного інструментарію народів світу. Семантична інтерпретація геометричного орнаменту та матеріал, з якого виготовлялись флейти (пташині кістки, роги оленя), дозволив встановити їх гендерний розподіл. Флейти з кісток птахів належали жінкам – берегиням роду, які одночасно були шаманками, що здійснювали магічні обряди з метою збереження і захисту родового колективу. Натомість ріг у багатьох первісних культурах був символом чоловічої сили і відігравав важливу роль у репродуктивних магічних обрядах, пов'язаних як із збільшенням кількості членів общини, так і тварин як основи виживання первісного колективу. Флейти з рогу оленя належали чоловікам-шаманам. Зображення чоловіків у рогатих масках та шкірах тварин відомі з малюнків у печерах Франції (Труа Фрер) та України (Баламутівська печера у Чернівецькій обл.)

Ілюстрації

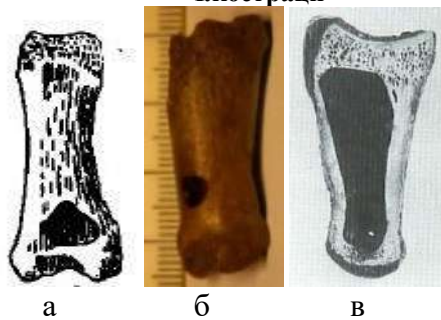

Рис. 1. Свистки з фаланг тварин: а – з поселення Бабин-I (Чернівецька обл.); б – з Волині (с. Хрінники); в – внутрішня порожнина.

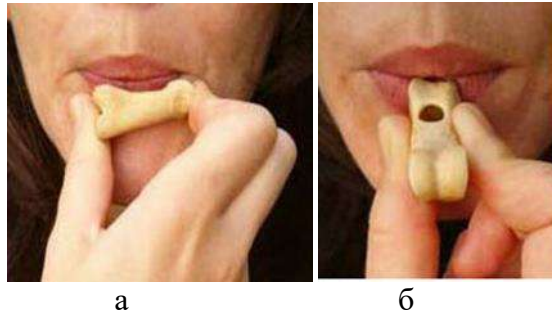

Рис. 2. Способи звуковидобування: а – паралельно до губ; б – поздовжньо, спираючи нижню губу на епіфіз.

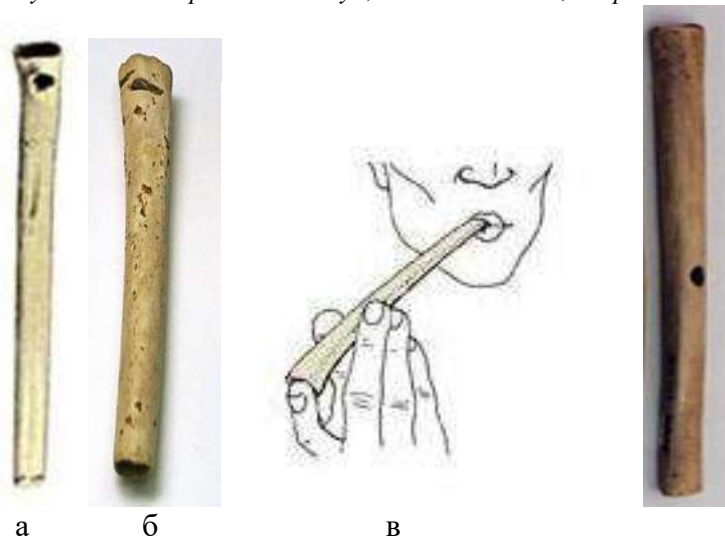

Рис. 3. Відкриті поздовжні обертонові флейти: а – зі свистковим отвором; б – без свисткового отвору; в – індіанська кістяна флейта (культура чачо, 850–1250 рр. н. е., Південна Америка).

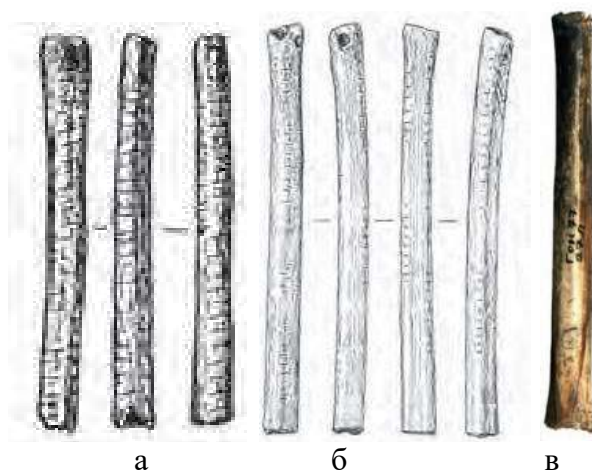

Рис. 4. а – флейта без свисткового отвору (поселення Косеуць, Молдова); б – флейта зі свистковим отвором (поселення Косеуць, Молдова); в – флейта без свисткового отвору (поселення Гінці, Полтавська обл.).

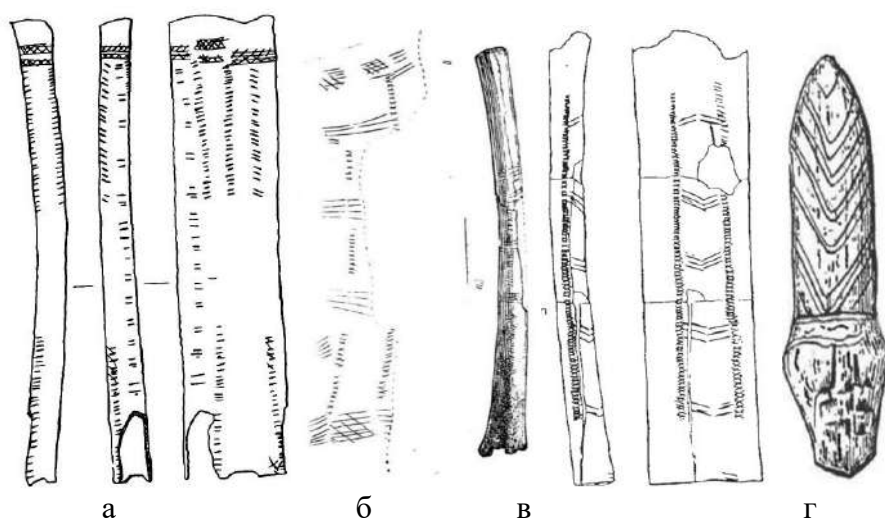

Рис. 5 Флейти з орнаментом: а – з поселення Хотилеве на Десні; б, в – поселення Авдісве; г – фігурка жінки-птахи з Мізинського поселення.

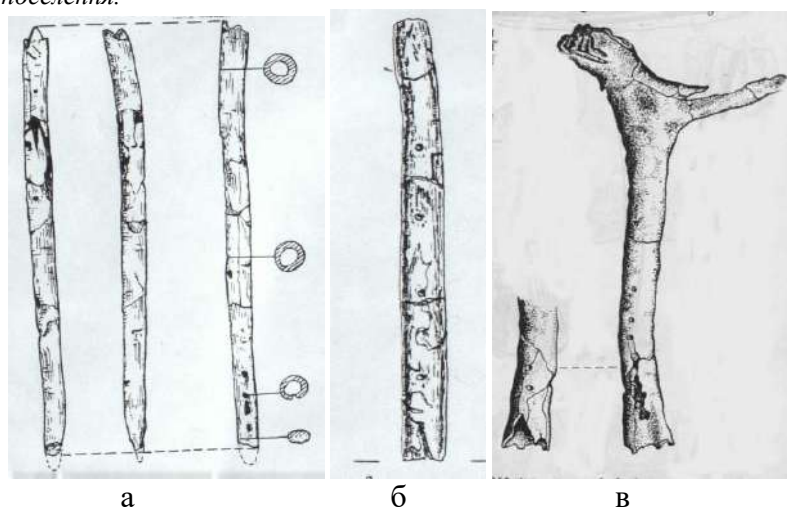

Рис. 6. а, б, в – флейти з бічними (пальцевими) отворами з Молодово –V.

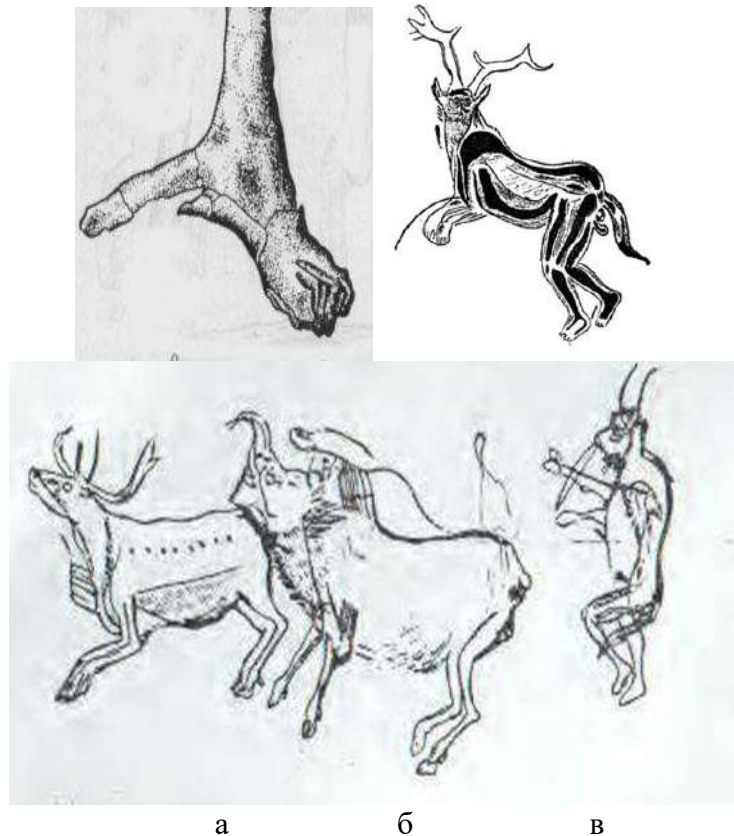

Рис. 7 а – жіночі символи на флейті з Молодово; б – зображення людини-олеля з печери Комбарель (Франція); в – зображення «чаклуна» з флейтою, одягненого у рогату маску та шкіру бика з печери Труа Фрер (Франція).

Список використаної літератури

1. Бибииков С. Н. Древнейший музыкальный комплекс из костей мамонта. *Очерк материальной и духовной культуры палеолитического человека*. Киев : Наук. думка, 1981. 107 с.
2. Бибииков С. Н. Музыкальная лопатка мамонта из палеолитического поселения Городок II в Ровенской области. *Первобытная археология – поиски и находки*. Сб. науч. тр. Киев : Наук. думка, 1980. С. 10–19.
3. Гавриленко І. М. Кам'яні та кістяні вироби Гінцівського пізньопалеолітичного поселення (за матеріалами Полтавського краєзнавчого музею). *Археологический альм.* Донецьк, 2003. № 13. С. 232–249.
4. Гладких М. І., Станко В. Н. Мистецтво та світогляд пізньопалеолітичної людини (за матеріалами України). *Археологія*, 1996. № 3. С. 39–50.
5. Етнічна історія Давньої України. Колективна монографія. Київ : Ін-т археології НАН України, 2000. 280 с.
6. Коваленко С. Кройтор Р. Производственный и хозяйственный инвентарь из кости, рога и бивня с многослойной стоянкой верхнего палеолита Косеуць. *Revista Arheologică, Serie nouă*. Vol. XII, nr. 1–2, 2016. P. 283–295.
7. Михайлова Н. Р. Походження і розвиток інституту «шаманів» у суспільстві мисливців на оленя. *Археологія*, 1994, № 4. С. 19–29.
8. Охріменко Г. Найдавніший європейський музичний інструмент передано до Волинського краєзнавчого музею! 2015. 15 трав. *Сайт Волин. краєзнавчого музею*. http://volyn-kraymus.at.ua/news/najdavnishij_evropejskij_muzichnij_instrument_peredano_do_volinskogo_kraeznavchogo_muzeju/2015-05-15-655
9. Охріменко Г. Населення Волині в праісторичні часи (розвиток матеріальної та духовної культури). Монографія. Луцьк : Волин. обл. друк., 2004. 252 с.
10. Скляренко Н. В., Охріменко Г. В. Первісне мистецтво і культура Волині. Луцьк : ЛНТУ, 2013. 352 с.
11. Усачук А. Н. К вопросу о костяных деталях духовых музыкальных инструментов в эпоху бронзы. *Старожитності Північно-Східного Приазов'я: Зб. наук. пр.* Донецьк : Укр. культурний центр, 1999. С. 70–87.
12. Черкаський Л. М. Українські народні музичні інструменти. Київ : Техніка, 2003. 262 с.
13. Черныш А. П. Ранний и средний палеолит. Поздний палеолит Поднестровья, Закарпатье. *Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья (каменный век)*. Киев : Наук. думка, 1987. С. 12–43.
14. Черныш О. П. Палеолитическая стоянка Молодове V. Київ : Вид-во Акад. наук УРСР, 1961. 172 с.
15. Шовкопляс І. Г. Пізній палеоліт. *Археологія Української РСР: у трьох тт.* Т. І. Первісна археологія (відп. ред. Д. Я. Телегін). Київ : Наук. думка, 1971. С. 30–64.
16. Atema J. Old bone flutes. *Journal of the British Flute Society*. 2004. no 23. P. 18–23.
17. Atema J. Musical Origins and the Stone Age Evolution of Flutes. *Acoustics Today*. Summer, 2014. P. 26–34.
18. Buisson D. Les flûtes paléolithique d'Isturitz (Pyrénées-Atlantiques). *Bulletin de la Société Préhistorique Française*. 1990. no 87. P. 420–433.

19. Clodore-Tissot T. Archeo-Music The reconstruction of Prehistoric musical instruments: hypothesis and conclusions in experimental music-archaeology. *Experimentelle archäologie in Europa*, 2010. Heft 9. S. 31–45.
20. Carciumaru M., Nițu E.-C., Obada Th., Cirstina O., Lupu I. F., Leu M. Wind instruments in the Mid Upper Palaeolithic of the Eastern Carpathians. *Annales d'Université Valahia Targoviste. Section d'Archéologie et d'Histoire*. T. XXI. Târgoviște : Valahia University Press, 2019. P. 7–19.
21. Conard N. J., Malina M. Münzel S. C. New flutes document the earliest musical tradition in southwestern Germany. *Nature*. Advance online publication 24 June 2009. https://projekt.ht.lu.se/fileadmin/user_upload/sol/ovrigt/projekt_ccs/Conard_et_al._Flutes_Nature_2009.pdf
22. Dauvois M. Son et Musique Paléolithiques. *Les Dossiers D'Archéologie*. 1989. Vol. 142. P. 2–11.
23. Dauvois M. Homo musicus palaeolithicus et Palaeoacustica. *Munibe (Antropologia-Arkeologia)*. San Sebastian, 2005. № 57. P. 225–241.
24. Gray P.M., Krause B., Atema J., Payne R. Krumhansl C., Baptista L. BioMusic : The Music of Nature and the Nature of Music. *Science*, 2001. no 291. P. 52–54.
25. Harrison R. A. A pierced reindeer phalanx from Banwell Bone Cave and some experimental work on phalanges. *Proceedings of the University of Bristol Spelaeological Society*, 1978. Vol. 15. P. 7–22.
26. Higham T., Basell L., Jacobi R., Wood R., Ramsey, C. B., Conard, N. J. Testing models for the beginnings of the Aurignacian and the advent of figurative art and music: The radiocarbon chronology of Geißenklösterle. *Journal of Human Evolution*, 2012. no 62. P. 664–676.
27. Hoover J. Sh. Making Prehistoric Music: Musical instruments from Ancestral Puebloan sites. <http://www.nps.gov/articles/musical-instruments-from-ancestral-puebloan-sites.htm>.
28. Hornbostel E. M. von, Sachs C. Classification of Musical Instruments: Translated from the Original German by Anthony Baines and Klaus P. Wachsmann. *The Galpin Society Journal* Vol. 14 (Mar., 1961). P. 3–29. <https://doi.org/10.2307/842168> <https://www.jstor.org/stable/842168>
29. Kamiński W. Instrumenty muzyczne na ziemiach polskich (Zarys problematyki rozwojowych). Warszawa : PWM, 1977. 177 s.
30. Leroi-Gourhan A. Prehistoire de l'art occidental. Paris, Éditions Mazenod, 1965. 482 p.
31. Megaw J. V. S. Penny Whistles and Prehistory. *Antiquity*, 1960. Vol. 34. P. 6–13; Morley I. The Evolutionary Origins and Archaeology of Music., 2006. C. 57–62.
32. Morley I., The Evolutionary Origins and Archaeology of Music: An Investigation into the Prehistory of Human Musical Capacities and Behaviours. Ph.D. thesis. University of Cambridge, 2003. Available at <http://www.dar.cam>.
33. Morley I. Ritual and music – parallels and practice, and the Palaeolithic. *Becoming Human: Innovation in Prehistoric Material and Spiritual Cultures*. Cambridge University Press, 2008. P. 159–175.
34. Pérez C.M., Benito C.G., Gracia M.A. Un caso de Arqueología Experimental aplicado a la Arqueología Musical. *Saldvi*. 2015. n.º 15. P. 65–91.
35. Sawicki L. Stanowiska młodszego paleolitu w Gródku na Wołyni. *Ziemia*, 1927, R. 12, nr 3. S. 36–42.
36. Scothern P. M. T. The Music-Archaeology of the Palaeolithic Within Its Cultural Setting. Unpublished Ph.D. thesis. University of Cambridge, 1992. 583 p.
37. Turk, I., Dirjec, J., Bastiani, G., Pflaum, M., Lauko, T., Cimerman, F., Kosel, F., Grum, J., Cevc, P. Nove analize «piščali» iz Divjih bab I (Slovenija). *Arheološki vestnik*, 2001, no 52. P. 25–79.
38. Wingert P.S. Primitiv Art. Its traditions and styles. – N.Y : Oxford: University Press, 1962. 305 p.

References

1. Bibikov S. N. Drevneyshiy muzykal'nyy kompleks iz kostey mamonta. Ocherk material'noy i dukhovnoy kul'tury paleoliticheskogo cheloveka. Kyiv : *Naukova dumka*, 1981. 107 s.
2. Bibikov S. N. Muzykal'naya lopatka mamonta iz paleoliticheskogo poseleniya Gorodok II v Rovenskoy oblasti. *Pervobytnaya arkeologiya – poiski i nakhodki*. Sbornik nauchnykh trudov. Kyiv : Naukova dumka, 1980. S. 10–19.
3. Havrylenko I. M. Kam'yani ta kistyani vyroby Hintsiv's'koho pizn'opaleolitychnoho poselennya (za materialamy Poltav's'koho krayeznavchoho muzeyu). *Arkheologicheskij al'manakh*. Donetsk, 2003. № 13. S. 232–249.
4. Hladkykh M. I., Stanko V. N. Mystetstvo ta svitohlyad pizn'opaleolitychnoyi lyudyny (za materialamy Ukrainy). *Arkheolohiya*, 1996. № 3. S. 39–50.
5. Etnichna istoriya Davn'oyi Ukrainy. Kolektyvna monohrafiya. Kyiv : Instytut arkeolohiyi NAN Ukrainy, 2000. 280 s.
6. Kovalenko S., Kroytor R. Proizvodstvennyy i khozyaystvennyy inventar' iz kosti, roga i bivnya s mnogoslonoj stoyanki verkhneho paleolita Koseuts' *Revista Arheologica*, Serie nouă. Vol. XII, nr. 1–2, 2016. P. 283–295.
7. Mykhaylova N. R. Pokhodzhennya i rozvytok instytutu «shamaniv» u suspil'stvi myslyvtiv na olenya. *Arkheolohiya*, 1994, № 4. S. 19–29.
8. Okhrimenko H. Naydavnishyy yevropeys'kyy muzychnyy instrument peredano do Volyn's'koho krayeznavchoho muzeyu! 2015. 15 travnya. Sayt Volyn's'koho krayeznavchoho muzeyu. http://volyn-kraymus.at.ua/news/naydavnishij_evropejskij_muzichnij_instrument_peredano_do_volynskogo_kraeznavchogo_muzeju/2015-05-15-655
9. Okhrimenko H. Naselennya Volyni v praistorichni chasy (rozvytok material'noy ta dukhovnoy kul'tury. Monohrafiya. Luts'k : Volyn's'ka oblasna drukarnya, 2004. 252 s.
10. Sklyarenko N. V., Okhrimenko H. V. Pervisne mystetstvo i kul'tura Volyni. Luts'k : LNTU, 2013. 352 s.

11. Usachuk A. N. K voprosu o kostyanykh detalyakh dukhovykh muzykal'nykh instrumentov v epokhu bronzy. *Starozhytnosti Pivnichno-Skhidnoho Pryazov'ya*: Zbirnyk naukovykh prats'. Donetsk : *Ukrayins'kyi kul'turnyy tsestr*, 1999. S. 70–87.
12. Cherkas'kyi L.M. *Ukrayins'ki narodni muzychni instrumenty*. Kyiv : Tekhnika, 2003. 262 s.
13. Chernysh A.P. Ranniy i sredniy paleolit. Pozdniy paleolit Podnestrov'ya, Zakarpatt'ya. *Arkheologiya Prikarpat'ya, Volyni i Zakarpatt'ya (kamennyi vek)*. Kyiv : Naukova dumka, 1987. S. 12–43.
14. Chernysh O.P. Paleolitychna stoyanka Molodove V. Kyiv: Vydavnytstvo Akademiyi nauk Ukrayins'koyi RSR, 1961. 172 s.
15. Shovkoplyas I.H. Pizniy paleolit. *Arkheolohiya Ukrayins'koyi RSR*: u tr'okh tomakh. Tom pershyi. Pervisna arkheolohiya (vidp.red. D.YA. Telehin). Kyiv : Naukova dumka, 1971. S. 30–64.
16. Atema J. Old bone flutes. *Journal of the British Flute Society*. 2004. no 23. P. 18–23.
17. Atema J. Musical Origins and the Stone Age Evolution of Flutes. *Acoustics Today*. Summer, 2014. P. 26–34.
18. Buisson D. Les flûtes paléolithique d'Isturitz (Pyrénées-Atlantiques). *Bulletin de la Société Préhistorique Française*. 1990. no 87. P. 420–433.
19. Clodre-Tissot T. Archeo-Music The reconstruction of Prehistoric musical instruments: hypothesis and conclusions in experimental music-archaeology. *Experimentelle archäologie in Europa*, 2010. Heft 9. S. 31–45.
20. Carciumaru M., Nițu E.-C., Obada Th., Cirstina O., Lupu I. F., Leu M. Wind instruments in the Mid Upper Palaeolithic of the Eastern Carpathians. *Annales d'Université Valahia Targoviste. Section d'Archéologie et d'Histoire*. T. XXI. Târgoviște: Valahia University Press, 2019. P. 7–19.
21. Conard N.J., Malina M. Münzel S.C. New flutes document the earliest musical tradition in southwestern Germany. *Nature*. Advance online publication 24 June 2009. https://projekt.ht.lu.se/fileadmin/user_upload/sol/ovrigt/projekt_ccs/Conard_et_al_Flutes_Nature_2009.pdf
22. Dauvois M. Son et Musique Paléolithiques. *Les Dossiers D'Archéologie*. 1989. Vol. 142. P. 2–11.
23. Dauvois M. Homo musicus palaeolithicus et Palaeoacustica. *Munibe (Antropologia-Arkeologia)*. San Sebastian, 2005. № 57. P. 225–241.
24. Gray P.M., Krause B., Atema J., Payne R. Krumhansl C., Baptista L. BioMusic: The Music of Nature and the Nature of Music. *Science*, 2001. no 291. P. 52–54.
25. Harrison R. A. A pierced reindeer phalanx from Banwell Bone Cave and some experimental work on phalanges. *Proceedings of the University of Bristol Spelaeological Society*, 1978. Vol. 15. P. 7–22.
26. Higham T., Basell L., Jacobi R., Wood R., Ramsey, C. B., Conard, N. J. Testing models for the beginnings of the Aurignacian and the advent of figurative art and music: The radiocarbon chronology of Geißenklösterle. *Journal of Human Evolution*, 2012. no 62. P. 664–676.
27. Hoover J.Sh. Making Prehistoric Music: Musical instruments from Ancestral Puebloan sites. <http://www.nps.gov/articles/musical-instruments-from-ancestral-puebloan-sites.htm>.
28. Hornbostel E.M. von, Sachs C. Classification of Musical Instruments: Translated from the Original German by Anthony Baines and Klaus P. Wachsmann. *The Galpin Society Journal* Vol. 14 (Mar., 1961). P. 3–29. <https://doi.org/10.2307/842168> <https://www.jstor.org/stable/842168>.
29. Kamiński W. Instrumenty muzyczne na ziemiach polskich (Zarys problematyki rozwojowych). Warszawa : PWM, 1977. 177 s.
30. Leroi-Gourhan A. *Prehistoire de l'art occidental*. Paris, Éditions Mazenod, 1965, 482 p.
31. Megaw, J.V.S. Penny Whistles and Prehistory // *Antiquity*, 1960. Vol. 34, p. 6–13; Morley I. The Evolutionary Origins and Archaeology of Music., 2006. S. 57–62.
32. Morley, I., The Evolutionary Origins and Archaeology of Music: An Investigation into the Prehistory of Human Musical Capacities and Behaviours. Ph.D. thesis. University of Cambridge, 2003. Available at <http://www.dar.cam>.
33. Morley I. Ritual and music – parallels and practice, and the Palaeolithic. *Becoming Human: Innovation in Prehistoric Material and Spiritual Cultures*. Cambridge University Press, 2008. P. 159–175.
34. Pérez C.M., Benito C.G., Gracia M.A. Un caso de Arqueología Experimental aplicado a la Arqueología Musical. *Saldvi*. 2015. n.º 15. P. 65–91.
35. Sawicki L. Stanowiska młodszego paleolitu w Gródku na Wołyni. *Ziemia*, 1927, R. 12, nr 3. S.36–42.
36. Scothern P. M. T. The Music-Archaeology of the Palaeolithic Within Its Cultural Setting. Unpublished Ph.D. thesis. University of Cambridge, 1992. 583 p.
37. Turk, I., Dirjec, J., Bastiani, G., Pflaum, M., Lauko, T., Cimerman, F., Kosel, F., Grum, J., Cevc, P. Nove analize «piščali» iz Divjih bab I (Slovenija). *Arheološki vestnik* 2001, no 52. P. 25–79.
38. Wingert P.S. *Primitiv Art. Its traditions and styles*. N.Y. : Oxford: University Press, 1962. 305 p.

VARIETIES OF LATE PALEOLITHIC WIND INSTRUMENTS IN PRIMITIVE MUSICAL AND INSTRUMENTAL CULTURE OF UKRAINE

Olijnyk Olga – Candidate of Art Criticism, Associate Professor
Lviv National Music Academy n.a. M.V. Lysenko, Lviv

The article is devoted to the study of late Paleolithic wind instruments from the territory of Ukraine and their systematization according to the international classification of musical instruments by Hornbostel-Sachs. As a result of a comparative analysis with instruments of the same type from other territories of Europe, as well as constructive features

characteristic of ethnographic analogues, five varieties of wind instruments were determined. Based on the semantic interpretation of the ornament applied to them and the peculiarities of the forms, their ritual functions and gender distribution were established.

Key words: wind instruments, classification by Hornbostel-Sachs, musical archaeology, Late Paleolithic.

UDC 780.6 + 903

VARIETIES OF LATE PALEOLITHIC WIND INSTRUMENTS IN PRIMITIVE MUSICAL AND INSTRUMENTAL CULTURE OF UKRAINE

Olijnyk Olga – Candidate of Art Criticism, Associate Professor
Lviv National Music Academy n.a. M.V. Lysenko, Lviv

The aim of the paper is to introduce into international scientific circulation wind instruments from the territory of Ukraine, analogues of which existed in the Paleolithic era in Europe, to systematize them according to the international classification of musical instruments by Hornbostel-Sachs, as well as to investigate the functions and semantic meaning of individual varieties and their use in magical ritual practices.

Research methodology. The paper uses combined archaeological and organological research methods.

Results. As a result of a complex instrumental analysis, it was established that, according to their morphological features, the varieties of wind instruments found on the territory of Ukraine have analogues among the instruments of the Late Paleolithic era from other territories of Europe, as well as the traditional instruments of the peoples of the world. The semantic interpretation of the geometric ornament, as well as the material from which the flutes were made (bird bones, deer horns), made it possible to establish their gender distribution. Flutes made of bird bones belonged to women – guardians of the family, who were simultaneously «priestesses-shamans» who performed magical rites in order to preserve and protect the family collective. Instead, in many primitive cultures, the horn was a symbol of male power and played an important role in reproductive magical rites related to both the increase in the number of members of the community and animals, as the basis for the survival of primitive collectives. Deer horn flutes belonged to male shamans. Images of men in horned masks and animal skins are known from paintings in caves in France (Troy Frere) and in Ukraine (Balamutivska cave, Chernivtsi region).

Novelty. In the article, for the first time, a comprehensive systematic analysis of the varieties of Late Paleolithic wind instruments from the territory of Ukraine, their functions in magical rites, and gender distribution was carried out.

Practical significance. The paper materials can be used in research on the musical and instrumental culture of the ancient peoples of the world.

Key words: wind instruments, classification by Hornbostel-Sachs, musical archaeology, Late Paleolithic.

Надійшла до редакції 17.04.2023 р.

УДК 375.27.8

ГІТАРНА МУЗИКА ГВІДО САНТОРСОЛІ: ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ РИСИ ТВОРЧОСТІ

Філатова Тетяна Володимирівна – кандидат мистецтвознавства, доцент, професор кафедри теорії музики,
Національна музична академія України ім. П.І. Чайковського, м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-5869-631X>
<https://doi.org/10.35619/ucpm.vi44.598>
filatova.tanya@gmail.com

Творчість уругвайського композитора Гвідо Санторсоли, автора майже трьох десятків гітарних композицій, розглянуто в контексті його професійних зв'язків з відомими представниками іспанської, італійської, бразильської, аргентинської шкіл. Враховано специфіку національного розвитку уругвайської культури, її вплив на формування жанрової системи музичного побуту в умовах етнокультурного розмаїття креольських традицій, а також взаємодію фольклорних явищ з академічними процесами засвоєння авангардних технік композиторського письма середини минулого століття. Методологія дослідження спирається на методи історичного, феноменологічного, компаративного, структурно-функціонального аналізу для: підсумування фактологічної інформації про життєтворчість композитора, визначення жанрових ознак народної музики афро-уругвайського та креольського походження в його гітарному спадку, виокремлення стильових рис творчості та втілення конструктивної логіки додекафонії в звукову організацію музичної тканини. У процесі аналізу циклу «4 латиноамериканські прелюдії» визначені жанрові елементи шоро афро-бразильського походження, креольського вальса-шоро, пісні відаліта і танцю маламбо з аргентинським та уругвайським корінням. У «Старовинній сюїті» виявлено неокласичні пошуки композитора – бароківі алюзії на європейську традицію старовинних інструментальних циклів, із залучення імпровізаційної прелюдії до звичного чергування жанрів менуету, мюзету, сарабанди, жиги. Додекафонна поліфонічна техніка у гітарній творчості композитора охарактеризована як провідний вектор пильної уваги до сучасних методів письма (поруч із октавними явищами); виявлено неортодоксальний характер використання системи, що співіснує з танцювальними ритмами неаполітанської тарантели в «Італійській сонаті № 4», а також з архетипом андалузького фанданго в «Іспанській сонаті № 2», з ритмічним ядром афро-бразильського батуча в «Бразильській сонаті № 5». Темброві наслідування перкусійних звучань розглянуто у зв'язку з використанням специфічних прийомів звуковидобування на гітарі. Стильові вподобання Гвідо Санторсоли до використання